

WALTER B. STÖHR:

A TERÜLETFEJLESZTÉSI STRATÉGIÁK VÁLTOZÓ KÜLSŐ FELTÉTELEI ÉS ÚJ KONCEPCIÓI*

Bevezetés

A II. világháborút követő 25 éves növekedési periódus folyamán (amit gyakran úgy emlegetnek, mint a Kondratieff ciklus „fellendülő” szakaszát) a területfejlesztés politikák lényegében azon az elképzelésen alapultak, hogy a regionális különbségeket csökkenteni lehet oly módon, hogy fejlődési impulzusokat visznek át a fejlett területekről a fejletlenekre.

Ezek a politikák, amelyek a termelés tényezőinek mobilitását kívánták felgyorsítani (különösen a tőke, munka és technológia került szóba), kiegészültek a közlekedési és szállítási hálózat korszerűsítésével a központok és környékük között, valamint a közcélú pénzáttalásokkal, infrastrukturális beruházásokkal és tőke ösztönzőkkel a kevésbé fejlett területeken (STÖHR – TÖDTLING 1977, ALLEN – YUILL, 1982).

Sok országban ezeket az eszközöket speciális térségekben, településekben alkalmazták, ilyenek voltak az ún. növekedési központok vagy az ipari parkok – mind az állami, mind a magánszektor számára egyaránt nyújtva előnyöket.

Ezek a stratégiák különösen az iparosodott országokban járultak hozzá a régiók közötti különbségek csökkenéséhez (MOLLE et al., 1980), bár sok esetben a fejlődés térbeli terjedése az agglomeráción belül elsősorban a városi környéknek kedvezett (az ún. spill-over jelenség). Kivételt jelentett, amikor a fejlődés immobile (főleg természeti) forrásokra alapozódott, mint pl. az ásványi kincsekre vagy a periféria idegenforgalmára. Az 1973-ig terjedő időszakban Európában a fejlődés területi típusát az a kapcsolat jellemezte, amely a mennyiségi és minőségi fejlődési szintek és a gazdasági tevékenység piacaihoz és központjaihoz való közelség szintjei között alakult ki (KEEBLE et al., 1981). Összességében ezt az időszakot relatíve magas növekedési ráta jellemezte; az energia, közlekedés és mobilitás alacsony költségei; a viszonylag nagy ökológiai, gazdasági és politikai „szabad” térségek elérhetősége. Hozzáátve még ehhez, hogy nagyfokú bizalom nyilvánult meg ekkor a kormányok iránt, amelyeket képeseknek tartottak a térbeli fejlődés irányítására.

*Changing External Conditions and a Paradigm Shift in Regional Development Strategies. Szerk. Brugger, E., Bryden, J., Friedmann, J., Stuckey, B., Self-Reliant Development in Europe: Theory, Problems, Action Aldershot, Hampshire: Gower (megjelenés előtt).

A térelmélet visszatükrözte ezt a helyzetet. A fejlődést úgy fogták fel, mint egy centrifugális diffúziós folyamatot, amelyet csak elindítani kell néhány kiválasztott ágazatban (PERROUX „ipari motorjai”) és területi centrumokban (BOUDEVILLE ezeket nevezte közlekedési pólusoknak). A modern technológiának kritikátlanul nagy szerepet tulajdonítottak a széles körű hatékonyság megvalósításában, a vállalatokat egytelephelyes egységeknek tekintették (figyelmen kívül hagyva a több-régiós vállalatok telephelyei között létrejött funkcionális specializációt) és a fejlődés trendjeit előre megjósolhatóknak tartották. A 70-es évek elejére, a fejlődési trendek drámaian megváltoztak, közel sem felelve meg a területi fejlődésről alkotott tradicionális elméleti feltételezéseknek. Sőt, amint a kutatók vizsgálni kezdték közelebbről a centrum-periféria kérdéseit, a gazdasági növekedés elmúlt évtizedei már korántsem mutatkoztak olyan kívánatosnak:

„Ebben a centrum-periféria megközelítésben a periférikus területeket (ahol az „elérhetőség” kedvezőtlenebb helyzete alakult ki) úgy jellemezték, mint ahol a fiatalok és a teljes népesség foglalkoztatási rátája magasabb, a fiatal munkanélküli munkások koncentrációja növekszik, az egy főre és egy keresőre jutó termelés és területi jövedelem alacsonyabb szintű, az iparban és a termelői szolgáltatásokban a munkalehetőségek aránytalanul kisebbek, a mezőgazdaság és a fogyasztói szolgáltatások szerepe fontosabb, az ipari struktúra kedvezőtlen és romló, a gazdasági tevékenységek csökkennek vagy lassan növekednek a községekben, és relatíve egyre elérhetlenebbek a központi régiók – gyorsabb növekedése következtében; mindezek a nemkívánatos jellemvonások együttesen vannak jelen a periféria gazdaságában. A periférián a munkalehetőségek növekedése és a női foglalkoztatás javulása talán a marginális fogyasztói szolgáltatások növekedésével függ össze, amely a növekvő munkanélküliség alternatívájaként alakult ki az öreg, tradicionális iparral rendelkező periférikus régiókban, ahol a hosszútávú kilátások is reménytelenek.” (KEEBLE et al., 1981, p. 185)

A tanulmány két következő fejezetében a tradicionális területfejlesztési politikákat és az átfogó változások természetét fogom részletesebben vizsgálni.

1. A tradicionális regionális fejlesztési politikák és folyamatok

A következő részekben az eufórikus növekedés háború utáni korszakára jellemző területi politika irányelveinek elemeivel és kidolgozásának módjával foglalkozom.

1. A mennyiségi növekedés relatíve egységes (uniformizált) modelljének alkalmazása

Ez a modell a korai iparosítás sikeres modelljéből származik, amely a koncentrált tőkeberuházásokon, az urbanizáción (belső és külső megtakarítások érdekében), külső fejlesztési impulzusokon, és a világpiacon értékelt speciális területi források szelektív felhasználásán alapult.

A gyakorlatban ez egyrészt (1) a regionális fejlesztési stratégiák megfogalmazásában (a növekedési pólus elmélet és a regionális források lefölözésének széles körű alkalmazása), (HANSEN, 1981) – és (2) másrészt a területi politikák fejlődésében (– a regionális termék, a foglalkoztatás szintje, a munkanélküliség átlagos rátája, az iparosítás foka, az összes beruházások, az egy főre jutó regionális jövedelem, a régiók közötti migráció stb. – mennyiségi változók használatával, amelyek a regionális politikák hatékonyságát mérték) nyilvánult meg. (STÖHR és TÖDTLING, 1982.)

2. A fejlődés társadalmi, politikai, ökológiai, minőségi és strukturális szempontjainak figyelmen kívül hagyása

Különösen a térbeli fejlődés bemutatásában azoknak a szempontoknak van igen nagy jelentőségük, amelyek területi jellemvonásokat is tartalmaznak (GUINDANI and BASSAND, 1982): a regionális döntéshozási struktúrát (NASCHOLD, 1986), a regionális ökológiai körforgást (AMERY, 1976), és olyan minőségi és szerkezeti jellemzőket, mint a regionális munkaerőpiacok képzettségi szintjét, vagy a regionális telephelyek külső ellenőrzésének fokát (TÖDTLING, 1981).

Ezekre a területileg szervezett fejlődési dimenziókra az egyoldalú gazdasági növekedési modellek igen gyakran negatív hatást gyakoroltak.

3. A mobilitásra és tőkére helyezett hangsúly

A regionális politika legfontosabb eszközei – amelyek között egyre nagyobb figyelmet kapott a termék mobilitás és a termelés tényezőinek növekedése – térbeli differenciált beruházási ösztönzőkből, infrastrukturális beruházásokból és a kevésbé fejlett területekre irányított közcélú átutalásokból tevődtek össze. A tradicionális területfejlesztési politikák kevés figyelmet fordítottak a regionális innovációs képességekre vagy a regionális munkaerőpiacok minőségi és strukturális jellemzőire (STÖHR és TÖDTLING, 1982). Ezek a szempontok akkor kezdtek előtérbe kerülni, amikor a több-régiós és multinacionális vállalatok elterjedése a munkaerő új térbeli megoszlásához vezetett (vö. későbbiekkel). Ezek a vállalatok – belső szerveződésük következtében – viszonylag könnyen képesek voltak kiterjedt térségekben működni. A saját funkcionális feltételeik határozták meg a tőke és technológia továbbítását (mozgását), amely nem volt szükségszerűen összhangban a helyi (a települési) érdekekkel.

4. A regionális források lefölözése (HANSEN, 1981)

A regionális politikák kitüntetett figyelme a mobilitás és a tőke iránt vezetett a regionális források külső értékelésén alapuló szelekciójához – gyakran egyes forrásokat túlzott mértékben hasznosítottak a világpiacon, míg másokat teljesen figyelmen kívül hagytak v. elhanyagoltak, ezzel is veszélyeztetve a területi közösségek folyamatos és kiegyenlített fejlődését. Példák erre: a természeti erőforrások túlzott haszno-

sítása (a nem megújuló források kimerítése és/vagy a megújuló források tönkretétele); bizonyos munkaerő csoportok túlzott igénybevétele (pl. az olcsó fiatal női munkaerő alkalmazása a rutin jellegű termelésben, míg a munkaerő forrás többi részét egyre nagyobb mértékű munkanélküliség sújtotta); a föld, a regionális energiaforrások veszítettek jelentőségükből (pl. a kisméretű erőművek), bizonyos regionális munkaerőtartalékokra (rendszerint a kevésbé mobil és kevésbé produktív); a regionális vállalkozói készségekre, a regionális községi és közintézményekre (pl. önszerveződés) egyre kevesebb figyelmet fordítottak.

Mindez a regionális vállalatok és intézmények gyengüléséhez vezetett, gyakran a regionális munkahelyek képzettségi szintjének csökkenéséhez, a népesség kevésbé mobil és gazdaságilag gyengébb rétegeinek hátrányos megkülönböztetéséhez, a regionális erőforrások és az alapvető szükségletek kielégítésének növekvő egyenlőtlenségéhez.

5. Egyoldalú figyelem a munkaerő nemzetközi megoszlása iránt

Különösen a periférikus területeken (mind a falusi, mind a régi ipari régiókban) ez gyakran a gazdasági tevékenységek szűk specializációjához vezetett, ennek hatására ezek a területek a külső változásokra vagy válságokra érzékenyebbekké váltak és itt a foglalkoztatás szűk specializációja alakult ki. A periférikus területeket – mind nemzeti, mind nemzetközi méretekben – ilyen gyakran jellemezte az élelmiszeriparra, a nyersanyagok kitermelésére való specializálódás, az olcsó munkaerő túlsúlya, az alacsony feldolgozottsági fokon álló termékekkel való ellátás, a turizmus és a hétfégi házak felszereltségének alacsony szintje. (SEERS et al., 1979, 1980, 1983) A periférikus területek egyre egyoldalúbban kötődtek a fejlett centrumterületekhez, instabil cserekapcsolatokkal és romló cserearányokkal.

6. A vállalaton belüli funkciók térbeli átrendeződése

A tradicionális területfejlesztési politikák kitüntetett figyelme a mobilitás és tőke iránt, valamint a több-régiós, multi-nacionális vállalatok elterjedése vezetett a vállalaton belüli funkciók új térbeli megoszlásához. Bizonyos funkciók, mint a rutin jellegű termelési folyamatok, a tervezés és prototípus gyártás, az értékesítés, a kutatás és fejlesztés, a vállalkozói tevékenységek, a döntéshozás, térbelileg is egyre inkább elkülönültek. (STÖHR és TÖDTLING, 1982)

A rutin-funkciók kerültek egyre inkább a kevésbé fejlett periférikus területekre, míg a vállalat tevékenységét döntően meghatározó funkciók a fejlett térségekben, centrumokban koncentráálódtak. Ausztriában például a részlegekben dolgozók aránya (ahol a rutintevékenység dominál) nyolcszor nagyobb volt, mint a centrumokban. (TÖDTLING 1981, STÖHR, 1981 c) De egyre inkább kirajzolódik az a tendencia, hogy a rutin tevékenység az iparosodott országok kevésbé fejlett területeiről a harmadik világ még olcsóbb és kevésbé szervezett munkaerőpiacaira kerül, tovább növelve az európai periférikus területek gazdasági instabilitását.

7. Egyoldalú törekvések a nem regionális tényezők megszerzésére

Párhuzamosan azzal a folyamattal, amelyben a nem-regionális jellegű kereslet kezd dominálni (ez tipikusan az exportra alapozott fejlesztési politikában nyilvánul meg), egyre nagyobb igény nyilvánul meg a nem-regionális (tehát régió kívüli) jellegű termelési tényezők (inputok) – a tőke, munkaerő, technológia, vállalkozói funkciók, és állami támogatások – iránt. Ez egyrészt a külső tényezőktől való fokozott regionális függéshez vezet, és azoknak a törekvéseknek elgyengüléséhez, amelyek a regionális belső erőforrásokat igyekeztek kiaknázni. Másrészt ez a folyamat új „részt” nyitott a kevésbé fejlett területeken, amelyen keresztül gazdaságát „megsarcolhatják” (kamatok, profitok, földjádék stb. formájában). E veszteségek a periférikus területeken gyakran meghaladják azt a hasznot, amelyek a centrumokból származó inputok (tőkeberuházás, a vendégmunkások átutalásai stb.) nyújtanak.

Az előbb említett rés csak tágult a több-régiós, multi-nacionális vállalatok tevékenységével.

8. A térbeli problémák „áttolása.” (a szűk keresztmetszet és az irányítás) a periférikus területekre és országokra

Különösen a fejlett centrumokban, régiókban volt olyan törekvés, hogy a regionális „szűk keresztmetszet” problémáját áttolják a periférikus térségekbe (rendszerint e térségek kevésbé szervezettek), így elnapolhatták a belső struktúraváltoztatás szükségletét (MARCHETTI, 1981): példaként megemlíthetjük a város fizikai terjeszkedését a belső városi megújulás helyett; a környezetszennyező hétvégi házak, ill. gazdasági tevékenységek problémájának áttolását a perifériára, a környezetszennyezés elleni és a lakásminőség javulását célzó intézkedések időben történő bevezetése helyett a centrumokban; az ingázókkal és vendégmunkásokkal térben is bővített munkaerő piacokat, amelyek tovább növelték az ingázási távolságokat, a munkaerőhiánnyal küszködő magterületek* belső strukturális átalakítása helyett (különösen a gyors növekedés időszakában); azt az illúziót keltve, hogy a fejlett területek korlátlan mértékben juthatnak hozzá a periférikus területekről, országokból származó természeti kincsekhez, energiához, a környezeti forrásokhoz, munkaerőhöz stb. az erőforrás takarékos termelési technológiák és fogyasztói szokások bevezetése helyett; és az a feltételezés terjedt el az iparosodott országokban, hogy a nemzetközi kölcsönökkel támogatott külső piacok korlátlanul bővíthetők (MARCHETTI, 1981) a fejlett térségek belső átstrukturálása helyett.

*core (magterület): az a térség, amely nemcsak dinamikusan fejlődik, de az egész gazdaság fejlődésére döntő hatása van. (B. Gy.)

9. Egyoldalú bizalom a nagyméretű, nagy energiaigényű, kölcsönhatáson alapuló rendszerekben

A külső piacokra és külső erőforrásokra való egyoldalú támaszkodás, ill. a szűk keresztmetszet térbeli áthelyeződése és a térbeli specializáció magas foka vezetett a nagyméretű, relatíve energiaigényes, kölcsönhatáson alapuló rendszerek kialakulásához.

Sok esetben ezek az előbb említett rendszerek a kisméretű, viszonylagosan ernegiatakarékos rendszerek helyére kerültek (nemcsak a regionális gazdaságokban, hanem a társadalmi, kulturális, politikai és ökológiai háttér mechanizmusokban is), amelyeknek pedig fontos társadalmi stabilizáló és önszabályozó szerepük volt a korábbiakban. Így ezeket a mechanizmusokat más, bürokratikus és centralizált szabályozó mechanizmusok váltották fel.

10. A gazdasági és politikai döntéshozás méretének növekedése

A döntéshozás áthelyeződött a helyi és regionális szintekről a nemzeti és multinacionális szintekre, azaz a multinacionális vállalathoz, a nemzeti-nemzetközi pénzügyi és fejlesztési intézményekhez és a multinacionális politikai szervezetekhez, mint amilyen pl. az Európai Gazdasági Közösség.

-Az ilyen nagyméretű funkcionális intézmények egyre fontosabb szerepet töltek be a regionális fejlesztési politikák formálásában. Az egyes régiók népessége és vállalatai reménytelen helyzetbe kerültek mind térbelileg, mind hierarchikusan függve a döntéshozás távoli centrumaitól. Kétségtelen, hogy bizonyos, a legutóbbi időkben fellendülő konzervatív mozgalmak éppen e kedvezőtlen helyzetekre kívántak reagálni.

11. A regionális önszabályozó és szabályozó képesség szétforgácsolása és legyengítése

A helyi és regionális kölcsönhatásokon alapuló hálózatok felcserélése nagyméretű rendszerekre nemcsak a regionális erőforrások túlzott mértékű hasznosításához, ill. már erőforrások elhanyagolásához vezetett, hanem a helyi és regionális közösségek hatékonyságának és innovatív képességeinek csökkenéséhez is.

Különösen a lassú gazdasági növekedés és a gyorsan változó külső feltételek időszakában e közösségek biztosították a regionális fejlődés dinamikus és egyenlősítő feltételeit.

A centralizált intézmények rugalmasságának hiányát tekinthetjük most a fejlődés egyik legnagyobb akadályának (OLSEN, 1971). BASSAND és GUINDANI (1981) a következőképpen jellemezte a kevésbé fejlett területek helyzetét: „Ezek a régiók veszítettek termelőképességükből; nem alkalmazkodnak a modern technológiai követelményekhez. Belső gazdasági kezdeményezésekre nem képesek; a munkaerejük kevésbé képzett és rosszabbul fizetett, mint más régiókban. A törvénytelenység érzése kezdi áthatni az ilyen régiókat.”

Még azokban az országokban is, ahol a mennyiségekkel mért regionális különbségek csökkentek, jelentős minőségi és strukturális átalakulások mentek végbe a felszín alatt. (STÖHR és TÖLDTLING, 1982)

II. A külső feltételek változása az 1970-es évek elejétől kezdve

Az 1970-es évek elejétől már nyilvánvalóvá vált, hogy a háború utáni időszakban uralkodó feltételek megváltoztak. Ennek következményeként a tradicionális területfejlesztési politikák alapvető feltételezései érvényüket veszítették. E változásokat a Római Klub első jelentése már tartalmazta (MEADOWS et al., 1972); és eredményeit a Római Klub második jelentése régiókra bontva elemezte. (MESAROVIC és PESTEL, 1974)

A lecsökkent növekedési rátákat az energia és mobilitás növekvő költségei kísérték, a közcélú pénzek megszerzésére egyre kevesebb lehetőség nyílt, amelyek a változások olyan következményére mutattak rá, hogy az ökológiai, gazdasági és politikai „szabad terek” már eltűntek.

Az egyes kontingensek, országok, sőt régiók fejlesztésére már nem lehet felhasználni azt az utat, amely a szűk keresztmetszeteket és a fejlesztés költségeit más térségekre helyezi át. A fejlesztés költségeinek és mellékhatásainak területi szinten kell megjeleníteniük.

Több periférikus térségben – mind az első, mind a harmadik világban – az erőforrások hosszú távú kiaknáthatósága már elérte végső határát. Több periférikus térség és ország már javított belső szervezetén, olyannyira, hogy egyre inkább hatékonyan képesek ellenállni erőforrásaik külső „lefölözésének”, és annak, hogy a fejlett országok hozzájuk tolják át fejlesztési problémáikat, a szűk keresztmetszeteket.

Egyre dinamikusabbá válik a periférikus térségek védekezése (főleg az iparosodott országokban) a környezetet szennyező létesítmények ellen, beleértve a szennyező hulladékok elhelyezését is. A fejlett dinamikus térségeknek és országoknak egyre nagyobb figyelmet kell szentelniük fejlesztési problémáik belső megoldására. Ez meg fogja követelni a belső strukturális átalakítást ösztönző politikák kialakítását, ellentétben a korábbi tendenciákkal (amikor ezek költségei más területeken jelentkeztek).

A világméretű gazdasági strukturális változás növekvő „zűrzavara” helyi és regionális válsághelyzeteket okoz, ami az üzemek bezárásaiban és a helyi munkanélküliségben nyilvánul meg. Ez részben összefügg a multinacionális vállalatok cégen belüli funkcióinak térbeli átrendeződésével (GLICKMANN és McLEAN PETRAS, 1981). Az exportra épülő regionális gazdaság gyakran válságba kerül, vagy méreteiben összezsugorodik.

Az exportokon alapuló elképzeléseknek és talán más, új kiinduló feltételek alkalmazásának jobb megválasztására van szükség (azaz az ár elaszticitás minimalizálására a kereslet elaszticitásának maximalizálása helyett) a következő évek területfejlesztési politikáiban. Hozzáteve, hogy a növekvő társadalmi-gazdasági feszültségek csökkentették a területfejlesztés távlati tervezésének és a centralizált irányítás lehetőségét, amelyek pedig a politikaorientált területfejlesztés hagyományos módszereinek lényegét jelentették. De csak stabil és ellenőrizhető külső feltételek között hozhat optimális ered-

ményeket a centralizált és hierarchikus ellenőrzés mechanizmusa (tipikusan a nyílt visszacsatolás útján működve) – (RAPPAPORT, 1982). Az inkább zárt, mint nyitott visszacsatolási rendszerben a területi rendszerek rugalmassága és innovatív képessége növekedhet. Ez megkövetelné a helyi gazdasági, társadalmi, politikai és ökológiai hálózatok és visszacsatolási mechanizmusok megőrzését vagy helyreállítását. Mindez összefügg a vállalkozói szervezet rendszerével is, ahol a decentralizált termékorientált visszacsatolási mechanizmus sokkal rugalmasabbnak és innovatívabbnak bizonyult, mint a centralizált, funkcionális mechanizmusok (KOLODNY és DRESNER, 1981).

Tény, hogy a lassúbb növekedés periódusában, amikor a gazdasági strukturális változások dominálnak, a kis- és középmértékű vállalatok gyakran nagyobb rugalmasságot és stabilitást mutatnak, mint a nagyvállalatok (pl. az USA-ban lásd BIRCH, 1979; BLUESTONE és HARRISON, 1980; a különböző európai országokban HJERN és HULL, 1980; az új technológiák szerepét SABEL, 1982 mutatta be).

Az elmúlt 15 év változásait azonban nem lehet csak negatívan értékelni. Az elmúlt időszakban, a szűk keresztmetszet helyzetei gyakran az innovatív megoldásokat segítették elő (NORTH és DOUGLASS, 1973; WILKINSON, 1973) és növelték a társadalmi problémák iránti érzékenységet. Valójában ekkor a fejlődés társadalmi ártérékelése következett be.

A fejlődést már nem azonosították a központi mechanizmusok (ilyen a piaci mechanizmus vagy a központi intézmények) által kezdeményezett mennyiségi növekedéssel, hanem sokkal inkább a sajátos történelmi, társadalmi és természeti körülmények között kialakult emberi képességek átfogó fejlődéseként fogták fel. A fejlődés új felfogása megkívánja a társadalom átalakulásának folyamatát, amelyben gazdasági, kulturális, politikai, ökológiai és más tényezők megváltozott módon hatnak egymásra.

DUDLEY SEERS (1977) a fejlődés új jelentéséről beszél. A hagyományos, központilag irányított területfejlesztési politikák, amelyek a hangsúlyt a tőkére és a technológia továbbadására tették, egyoldalúak, erősen körülhatároltak voltak, sőt gyakran céljaikkal ellentétes irányban működtek. A fejlődésnek ebben az „új” koncepciójában az olyan tényezők, mint a területi identifikáció és a részvétel a területi politikában igen fontos szerepet játszanak, amelyek a hagyományos mobilitás és tőkeorientált területi politikákban gyakran éppen ellentétes hatást gyakoroltak. Hozzáteve, hogy az elmúlt időszakra jellemző centralizáció olyan nyomást gyakorolt a helyi és regionális közösségekre, hogy minél inkább kényszerüljenek részt venni azokban a döntésekben, amelyek konkrétan befolyásolják a helyi és regionális életkörülményeiket.

A helyi lakosok fokozottabban igyekeznek hatni a közösséget érintő döntésekre (rendszerint keresztezve a hagyományos pártok törekvéseit), keresik a szomszédsági kölcsönös kapcsolatokat, valamint a helyi és regionális célokkal való azonosulás lehetőségeit (pl. ezt fejezi ki a helyi és regionális múzeumok újjászületése; a regionális építészeti emlékek megőrzése). Ez, nem kétséges, a helyi és regionális közösségek szétérésére, a külső hatások kiváltotta reménytelenség érzésére adott választ.

III. A regionális politika válaszai a változó feltételekre

A regionális politikával foglalkozó szakemberek általában lassan reagáltak a változásokra. Igen lassan vált elismertté, hogy az 1970-es évek közepén kezdődő gazda-

sági recesszióknak mély gyökerei voltak. (BRUDER és ELLWEIN, 1980). Kezdetben ezekre a kedvezőtlen folyamatokra úgy reagáltak, hogy „ugyanazt folytatták, csak intenzívebben”, vagyis a hagyományos területfejlesztési politika eszközeit fokozott mértékben alkalmazták, a speciális válságterületekre irányították a figyelmet, és közvetlenül hatékony eszközöket kezdtek használni (STÖHR, 1982a). Ezzel párhuzamosan a központi kormányzat „tűzoltó” akciói indultak el az egyoldalú szerkezetű, hagyományos iparú területeken az üzem-bezárások és a munkanélküliség miatt kialakult feszültségek csökkentésére. Ezek a „villám” programok elsősorban a válság sújtotta ipari üzemek állami támogatását célozták, valamint gazdasági előnyöket, ösztönzőket kínáltak az újonnan támogatott üzemek (telephelyek), elsősorban az országos méretű vagy multinacionális vállalatok részlegei számára. (MOSER, 1982)

Ezek a „villám” programok azonban ritkán segítették a válság sújtotta területek alapvető strukturális hátrányainak felszámolását, azaz a néhány ágazattól, néhány nagyvállalattól való függés csökkentését, és az innovatív és alkalmazkodó képesség növelését. A politikai reakció másik megnyilvánulását jelentette az „innováció orientált területi politika” bevezetése (EWERS és WETTMANN, 1980; ELLWEIN és BRUDER, 1982; BRUGGER, 1981 és 1982; THWAITES és al., 1981). E politikák azt tűzték ki célul, hogy segítsék elő az ipari folyamatok és termékek innovációját és az innováció térbeli terjedését. A figyelem elsősorban a technológiai és vállalkozói innováció felé fordult.

Mivel a területi innovatív és adaptív képességek is a területi társadalmi-politikai struktúrák függvényei, így a politikai, közigazgatási és tervezési decentralizációt célzó, újonnan kidolgozott politikák elsősorban az olyan országokban hoztak eredményt mint Franciaország vagy Spanyolország. A legtöbb esetben e politikákkal válaszoltak arra a politikai (és időnként nemzetiségi) nyomásra, amely a döntéshozási folyamatokban való nagyobb területi részvételi lehetőséget követelt.

Ezen kívül az ún. *alternatív téripolitikát* (alternativa spatial policy) ajánlották a területi szakemberek, amely a politikai—intézményi struktúrák komplex átrendeződését tartalmazta. (Az NSzK-ban NASCHOLD, 1978; az USA és Ázsia példájából FRIEDMANN és WEAVER, 1979; a fejlődő kontinensekre STÖHR és TAYLOR, 1981). Ezt az utóbbi megközelítést az iparosodott európai országok periférikus területein alkalmazták szintén (STÖHR, 1981b és 1981c). Mivel ez a megközelítés jelentős változásokat követel mind az intézményi és hatalmi struktúrában, mind az új kapcsolatok kialakításában, ezért ezek a javaslatok a jelenlegi politikák közép- és hosszú távú alternatíváinak is tekinthetők.

„A munka-orientált regionális politika” (GANSER et al., 1981) szintén a középtávú alternatívák közé tartozik. Ilyen változatot készítettek az Alpok régiójára, és a vertikális ill. horizontális szempontból periférikus térségekre (az előbbi a különböző magasságban elhelyezkedő területekre, az utóbbi a Közös Piacon kívüli térségekre vonatkozik). Ezek a javaslatok a korábbinál fontosabb szerepet szánnak a határozott területi szempontoknak a nemzeti strukturális politikákban. A fő hangsúlyt a munkaerő minőségi összetételének javítására, a képzettség szintjének emelésére, új foglalkoztatási lehetőségek teremtésére helyezik, a kooperatív és öngazgató struktúrák előnyeit bizonygatják a vállalatokon belül, a cégek közötti együttműködésben, és a területfejlesztési szervezetekben.

Túl ezeken a koncepcionális javaslatokon, a központi kormányok egy sor olyan programmal kísérleteztek a periférikus területeken, amelyekkel a belső erőforrásaik felhasználását szorgalmazták. 1979-ben az Osztrák Szövetségi Kancellária speciális programot indított a strukturálisan gyenge falusi hegyvidéki térségek támogatására (Bundeskanzleramt 1981a és 1981b), amelynek az volt a célja, hogy növelje a jövedelmeket azokban a térségekben, ahonnan nehezen lehet elérni a közép- és felsőszintű centrumokat. E program keretében intézkedéseket hoztak a regionális természeti kincsek, energia és emberi képességek mobilizálására és felhasználására; a termelési költségek csökkentésére az olcsó és egyszerű technológia alkalmazásának, az ágazatok közötti együttműködés ösztönzésének és a kooperatív vállalkozói formáknak segítségével.

E programban felhasználták a Hegyvidéki Akció Alap (Bergland-Aktionsfonds) tanácsadó és értékelő szolgáltatásait és legutóbb a szociális ügyek miniszteriumának munkaerőpiaccal és új munkahelyek létesítésével foglalkozó szakembereinek munkáját. A központi kormány által kezdeményezett programokat egy kutatóhálózat is támogatta, amely tanulmányokkal és tanácsadással szolgálta a válság sújtotta körzeteket és vállalatokat (Studien- und Beratungsgesellschaft: Alternativ- und Sanierungskonzepte für Regionen und Betriebe). E csoportot magánereiből 1981-ben alapították. Megszámlálhatatlan helyileg vagy regionális szinten kezdeményezett területfejlesztési tervet dolgoztak ki a különböző országokban (lásd pl. BAUMHÖFER 1982), amelyekből néhányat mutatunk be e tanulmányban. A következő fejezetben a periférikus területekre készült tervek közül válogatunk példákat.

1. „Belső” fejlesztés kevés külső forrás felhasználásával

A fejlesztési forrásokhoz és piacokhoz való könnyű hozzájutást a területi növekedés legfontosabb meghatározójának tekinthetjük (PERLOFF és al., 1960; KEEBLE és al., 1981). A periférikus területek így általában fejlődésük során nagyobb akadályokkal kerülnek szembe, mint a centrumok (magterületek), vagy erősebben függenek a külső forrásoktól.

Ha a periférikus régiók fejlesztése ilyen külső források felhasználása nélkül megy végbe, feltételezhetjük, hogy a fejlődésüket nagymértékben a belső tényezők fogják meghatározni. Ez különös jelentőségű a legtöbb régióban, beleértve a hagyományos központokat és a régi ipari körzeteket is, amelyek jobban ki vannak téve a válság helyzeteknek. KEEBLE és al. (1981) állítják: „A Közös Piac országaiban 1973 óta a munkanélküliség a központi – és nem a periférikus-körzetekben növekedett drámaian”. (p. 111). A belső erőforrásokra épülő fejlesztés jónéhány példájára hivatkozhatunk. Ezekről azonban csak szétszórta ismeretekkel rendelkezők, elsősorban azért, mert a hírek és információk főleg a nagyvállalatok, központi kormányok és pénzügyi intézmények látványos és presztízs-orientált programjaival foglalkoznak. Mindemellett, az információk elérhetőek. (Lásd STÖHR, 1981, a, és a Fejlesztési Változatokat kidolgozó Nemzetközi Alap (IFDA) Genf, Környezet Kutatással és Fejlesztéssel foglalkozó Nemzetközi Központ (CIRED) Párizs, a Dag Hammarskjöld Alapítvány, Uppsala, az Arkleton Tröszt Skócia; és a Nemzetközi Fejlesztéssel foglalkozó Társaság, Róma).

Egészen a legutóbbi időkig a legtöbb országban a kormányzati intézmények szkeptikusak voltak a belső forrásokon alapuló regionális fejlesztést illetően. Talán attól féltek, hogy nem tudják ellenőrzésük alatt tartani az ilyen kezdeményezéseket és/vagy nem voltak olyan helyzetben, hogy politikai hasznot húzzanak a várható sikerből. Később már a kormányok által finanszírozott intézmények fordítottak figyelmet az ilyen erőfeszítésekre (lásd az OECD által indított „a foglalkoztatás bővítése érdekében hozott helyi kezdeményezések együttes akcióprogramját” 1982. júliusában).

A fejlett ipari országok periférikus térségeire is készült néhány viszonylag sikeres, belső erőforrásokra épülő regionális fejlesztési program. Ezek közül különösen jelentős tanulmány készült a községfejlesztési szövetkezetekről Kanada atlanti államában (CLARKE, 1981); több „belülről” indított gazdaságfejlesztési program Európa atlanti-óceáni partvidékére; vagy a baszk földön a Mondragon Szövetkezeti Egyesület (THOMAS és LOGAN, 1982); legutóbb az Ír Községi Szövetkezetek, a Nyugat-Skóciai Szigeteken és a Felső-Skóciai térségekben folytatott kísérletek (BRYDEN, 1979, STORREY, 1979).

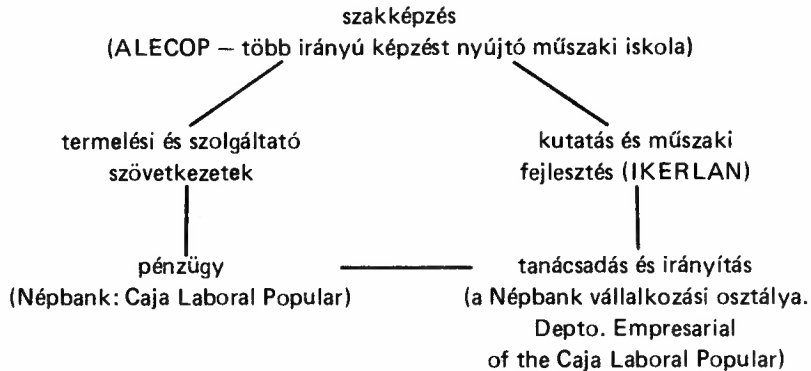
A történelmi, kulturális, természeti és gazdasági különbségek ellenére a fent említett példákban van közös jellemvonásuk. A központilag irányított területfejlesztési politikáktól eltérően, amelyek alapvetően a korai iparosodás és urbanizáció viszonylag uniformizált sikermodelljén alapulnak, ezek a belső erőforrások felhasználásán alapuló programok sokkal differenciáltabbak. Jobbára a helyi specifikus feltételekre épülnek és a helyi és regionális erőforrások lehető legteljesebb felhasználását szorgalmazzák (természeti, emberi, tőke stb.) a helyi lakosság alapvető szükségleteinek kielégítése érdekében. E kezdeményezések gyakran olyan áruk termelésére és olyan szolgáltatásokra helyezik a hangsúlyt, amelyeket a térségben társadalmilag értékesnek tartanak, illetve specifikus társadalmi csoportok alapvető szükségleteinek kielégítésére szolgálnak (CLARKE, 1981). A Mondragon Szövetkezeti hálózat a Baszk vidéken biztosítja tagjainak a foglalkoztatást a régióra kiterjedő szövetségében és a tagok lakóhelyének 50 km-es körzetében. A termelési programjából kizárta a fegyvergyártást és a nukleáris elemeket (bár később e téren már vesztek határozottságukból). A részvétel a szövetkezeti döntéshozásban elsősorban cégek és ágazatok szerint alakult ki és csak másodsorban szerveződött területi szempontok szerint (lásd Mondragon a Baszk-földön). Kanadában az Atlanti partokon szerveződött községi fejlesztési szövetkezetek és Nyugat-Skóciában a szervezetek elsősorban területi jellegűek. A Mondragon Szövetkezetekben – amelyek termék és ágazati vonalon specializálódtak – az utóbbi időben fontosnak tartják, hogy területileg szervezett alcsoportokat építsenek ki („Grupos Sociales”). Sok esetben a részvétel és együttműködés elszakad a választott képviselői testületektől, vagy azokkal párhuzamosan alakul ki e testületekben hagyományosan a szűk körű elit vagy központi kormány képviselői vannak túlsúlyban. Több periférikus térségben a múlt évtizedekben kifejlődött gazdasági monostruktúrákkal ellentétben (amelyek leggyakrabban a természeti erőforrások kiaknázására és az olcsó munkaerőre specializálódtak), e kezdeményezések többsége a változatos több-ágazatú fejlesztést szorgalmazza („álljunk több mint egy lábon”).

E programok jórésze a régió belüli gazdasági és pénzügyi hálózatok megerősítését tűzi ki célul, annak érdekében, hogy ellensúlyozza az egyre nemzetközibbé váló gazdasági és pénzügyi körforgást. Az eredményt ez esetben az jelenti, ha sikerül meg-

őrizni a hozzáadott érték nagyobb arányát az egyes régiókon belül, biztosítani a regionális beruházás követelményeit, növelni a megújulási képességet, és rugalmasan kivédeni a világméretű gazdasági megrázkódás közvetlen hatásait. A Mondragon Szövetkezeti Egyesülés — a több mint 160 vállalatában — éppen az elmúlt válságos években képes volt növelni a foglalkoztatást és új vállalatokat létrehozni. A baszk gazdaság többi része viszont válságban van, ahol a munkanélküliek aránya több mint 20%-os. A régió típusától függően elsősorban a területi erőforrások feldolgozása, a területi kutatás és szakképzés termelők és fogyasztók (azaz a termelő-fogyasztó szövetkezetek), ill. a gazdasági szektorok közötti kölcsönös kapcsolatok kapnak elsőbbséget egyre nagyobb mértékben.

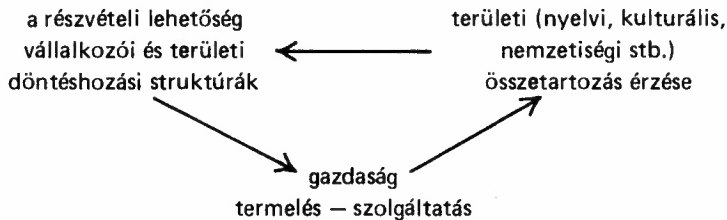
A regionális pénzügyi hálózatok kifejlődését vagy a regionális pénzügyi—termelési—kutatási szakképzési funkciók közötti közvetlen szervezeti kapcsolatok segítetik elő (pl. a Mondragon Szövetségben a Baszk földön) vagy a regionális fejlesztési bankok felállítása (a Mondragon esetében a Caja Laboral Popular — Népbank). Mindkét megoldás célja az, hogy magasabb szintű területi hatást gyakoroljon a térség termelésének és az innovációnak pénzügyi kérdéseire, valamint arra, hogy a területi megtakarításokat és bevételeket a területfejlesztésben hasznosítsák. Mindkét megoldás jelentős hatást tud gyakorolni a viszonylagosan periférikus térségek kereskedelmének minőségi fejlesztésére (a csereértékek javulására). Hasonló törekvések mutatkoztak Franciaországban is regionális szinten — a tervezési reform törvény bevezetését követően (1982 július) „Az ipari rendszer (kutatásfejlesztés) szakképzés komplex programjának erősítése a régiókon belül” (Council of Europe, 1982). Bár az „innováció orientált területi politika” koncepciója (EWERS és WETTMAN, 1980; THWAITES et al., 1981, ELLWEIN és BRUDER, 1982) elsősorban a műszaki innovációra vonatkozott — inkább a folyamatra mint a termék innovációra — e programok közül több foglalkozott a szervezeti és intézményi innováció kérdéseivel is: a munkaszervezeten belüli döntéshozás és kooperáció kérdéseivel stb. A legtöbb program a vállalkozó jellegű területi kooperáció és a széles körű demokratikus döntéshozás új (illetve felújított) formáit dolgozta ki. A műszaki innováció terén felvetették mind a párhuzamos technológiák kifejlesztésének lehetőségeit, mind a potenciálisan decentralizálható (munka-tőke intenzív) technológiák alkalmazását a kis és közép méretű üzemekben, a nagyméretű technológiák (tőke intenzív) hagyományos támogatása mellett. Ez utóbbi szintén változásokat igényel a munka szervezetben és az intézményi szférában (SABEL, 1982). A Mondragon Szövetkezeti Egyesülés a Baszk földön a belső erőforrásokra épített kutatás—szakképzés—termelés—innováció—finanszírozás komplex közvetlen visszacsatolási rendszerét is tartalmazza (THOMAS és LOGAN, 1982), ily módon a vállalatok sokkal nagyobb számban juthatnak innovációhoz, mint amire egyébként lehetőség nyílna. (1., 2. ábra).

**A műszaki innováció területi visszacsatolási mechanizmusa
 (Mondragon Szövetkezeti Egyesülés, Baszk föld)**

1. ábra

A társadalmi innováció területi visszacsatolási mechanizmusa

2. ábra

A belső erőforrásokra támaszkodó fejlesztési programok többsége inkább az erős területi összetartozásra épül (és kevésbé célozza annak elősegítését) – akár a nemzetiségi vagy történelmi közösségekről, akár a közös sors jövője iránt érzett öntudatról van szó.

A területi összetartozás érzése (identitás) előfeltétele annak, hogy a térség különböző érdekeltségű csoportjai között együttműködés jöjjön létre, és hogy a kezdeményező és alkotó személyiségek ne költözzenek el, vagy térjenek vissza a térségbe. A legtöbb esetben ezt a gazdasági funkciók és a vállalkozói vagy területi önállóság különböző formái közötti közvetlen kapcsolatok biztosítják. E kapcsolatok kialakulása és megerősödése segíti a lakosságot abban, hogy magas szinten azonosulni tudjon a helyi vagy regionális programokkal. A legtöbb program szövetkezeti formában alakul ki. A kelet-kanadai községfejlesztési programokban valamennyi községi lakos részt vehet és ugyanakkor lehetővé teszik a demokratikus ellenőrzést közvetlen kapcsolatuk útján koordináció bizottságok felállításával. (CLARKE, 1981.)

Sok helyen, ahol kifejlődött a regionális összetartozás erős érzése, a gazdasági válság mintegy mozgósító erőként hat a lakosságra. (CLARKE 1981, p. 14.) Ez főleg ott alakul ki, ahol magas a fiatalok aránya és nincsenek éles társadalmi különbségek. (BRYDEN, 1979, p. 31.) A területi identitás erősebb megnyilvánulása és a döntéshozási struktúrák megváltozása jól megfigyelhető az új vállalatok és gazdasági ágazatok (könyvkiadók, kutatás, szakképzést nyújtó intézmények) létrehozásában, amelyet Nyugat-Skóciában a nyelvi és nemzetiségi alapokon álló mind nagyobb önállóság jellemez. (STOREY, 1979.) A Ny-Skóciában megszerzett egyre nagyobb közigazgatási önállóság (azaz az önálló közigazgatási és tervezési körzet kialakulása a Nyugati Szigeteken) vezetett egyre nagyobb számban a helyi erőforrásokat felhasználó feldolgozó üzemek felállításához, különösen ami a mezőgazdasági és halászati termékeket illeti (STOREY, 1979.). A Baszk földön a területi kulturális és nemzetiségi összetartozás, nem kétséges, hogy a belső fejlesztési szervezetek fontos motorjává vált (pl. a Mondragon Szövetkezeti hálózat). Franciaországban a tervezés és a politikai döntéshozás területi szempontjainak előtérbe kerülése, úgy tűnik, hozzájárul a kis- és közepméretű üzemek fontos szerepének „újra-felfedezéséhez” a területi fejlesztésben. (CONSTANTIN, 1982.)

A belső erőforrásokra alapozott fejlesztési programok kidolgozására többnyire azért volt lehetőség, mert a megfelelő központi kormányzati intézmények esetenként támogatták, de legalábbis megtűrték az ilyen törekvéseket. Lényeges, hogy az ilyen jellegű fejlesztést az együttműködő szervezetek vagy a „kijárók”* támogatták. (HAQUE et al., 1977 p. 61.). Ezek a „kijárók” gyakran töltötték be fontos funkciókat a területi csoportok alkupozícióinak erősítésében a központi hatalmakkal vagy a külső (több-régiós) gazdasági szervezetekkel szemben – a szakképzés és tanácsadás kérdéseiben, a problémák iránt növekvő helyi figyelem felkeltésében és az ehhez szükséges önálló intézmények felállításában. (CLARKE, 1981 p. 57.)

Fordította: Barta Györgyi

IRODALOM

- Allen, K. and D. Yuill, eds. (1982), *European Regional Incentives*. 1982. Glasgow: Univ. of Strathclyde.
- Amery, C. (1976) *Natur als Politik*, Reinbeck/Hamburg, Rowohlt
- Bassand M. und S. Guindani (1981), „L'identité collective ou les aspects culturels du développement régional”, in: *Strategische Erörterungen zur Regional- und Strukturpolitik*, Hrsg. Schweizerische Studiengesellschaft für Raumordnungs- und Regionalpolitik (ROREP), Lugano—Porza: Dreisprachen Verlag.
- Baumhöfer Alf (1982), *Wirtschaftsprojekte durch regionale Initiativen. Eine regionale Entwicklungschance*. Oldenburg: Bibliotheks- u. Informationssystem d. Univ. Oldenburg
- Bluestone, Barry and Bennet Harrison (1980), *Capital and Communities: The Consequences of Private Disinvestment*. Washington: The Progressive Alliance

*Területi érdekeket képviselők, kapcsolatteremtő, többnyire fontos pozíciókat betöltő személyek (B. Gy.)

- Birch, D. L. (1979), *The Job Generation Process*. Cambridge, Mass: MIT-Press
- Bruder, W. und Th. Ellwein, (1980), *Raumordnung und staatliche Steuerungsfähigkeit*. Opladen: Westdeutscher Verlag
- Brugger, Ernst A. (1981) „Regionale Anpassungsfähigkeit und innovationsorientierte Regionalpolitik“, in: Schweizerische Studiengesellschaft für Raumordnungs- und Regionalpolitik (ed.), *Strategische Erörterungen zur Regional- und Strukturpolitik*, Lugano—Porza, Dreisprachenverlag
- Brugger, E. A. (1982) „Firms' Decision-making Structures and Regional Innovation Capacity In: Maillat D. (Ed.) *Technology: A Key Factor for Regional Development*, Saint-Saphorin, S. 233—246.
- Bryden, J. M. (1979), „A Speculative Look at Prospective Developments in Co-operation in the Scottish Highlands and Islands“. Fourth Co-operative Seminar, Plunkett Foundation, Oxford
- Bundeskanzleramt, *Eigenständige Regionalentwicklung*, Raumplanung für Österreich, Bundespressedients, Wien 1981/a
- Bundeskanzleramt, *Sonderaktion des Bundeskanzleramtes zur Stärkung entwicklungsschwacher ländlicher Räume in Berggebieten Österreichs*, Raumplanung für Österreich, Bundespressedienst, Wien 1981/b
- Clarke, Roger (1981), *Our own Resources, Cooperatives and Community Economic Development in Rural Canada*. Langholm (Dumfriesshire DG 13 OHL, Scotland) The Arkleton Trust.
- Constantin, Georges (1982), „Descentralization et planification en France“, Conferencia sobre Regionalizacao e Desenvolvimento, Instituto de Estudos para o Desenvolvimento, Lisboa, October 1982
- Council of Europe (1982), „Frankreich: Konsultationen der Regionen zur Raumplanung“, Nachrichten für Gemeinden und Regionen, Nr. 6, 1982, Strassburg, S. 3/4
- Ellwein, Thomas und Wolfgang Bruder (1982), *Innovationsorientierte Regionalpolitik*, Opladen: Westdeutscher Verlag
- Ewers, H. J. und R. Wettmann (1980), *Innovationsorientierte Regionalpolitik*, Schriftenreihe „Raumordnung“ des Bundesministers für Raumordnung, Bauwesen und Städtebau, Nr. 06. 042, Bad Godesberg
- Friedmann, J. and M. Douglas (1978), „Agropolitan Development: Towards a New Strategy for Regional Planning in Asia“ in: Lo, F. and K. Salih (eds.), *Growth Pole Strategy and Regional Development Policy: Asian Experiences and Alternative Approaches*, Oxford, Pergamon Press
- Friedman, J. and C. Weaver, (1979). *Territory and Function*, London: Arnold
- Ganser, K., K. Fink, H. Kolo, J. P. Metral, A. Schneider (1981), *Arbeitnehmerorientierte Strukturpolitik im Alpenraum*, München: Georg-von-Vollmar-Akademie e.V.
- Galtung, Johan, Peter O'Brien and Roy Preiswerk (1980), *Self-Reliance, A Strategy for Development*. London: Bogle—L'Ouverture Publications Ltd.
- Glickman, Norman J. and Elizabeth McLean Petras, (1981), „International capital and international labor flows: Implication for Public Policy“. Paper read at a Conference on Structural Economic Analysis in Time and Space at Umea, Sweden, June 1981
- Giundani, Silvio et Michel Bassand (1982), *Maldéveloppement Régional et Identité*, Lausanne, Presses Polytechniques Romandes
- Hansen, N. M. (1981), „Development from Above: The Centre-down Development Paradigm“ in Stöhr W. and D. R. F. Taylor (eds.), *Development From Above or Below? The Dialectics of Regional Planning in Developing Countries*, Chichester: J. Wiley Sons Ltd.
- Haque, W., N. Mehta, A. Rahman and P. Wignaraja (1977) „Towards a theory of rural development“ *Development Dialogue*, Nr. 2
- Hjern, B. and Chr. Hull (1980), „Helping small firms grow: A study of experience with independent manufacturing firms in Great Britain, the Federal Republic of Germany and Sweden.“ Berlin: Wissenschaftszentrum Berlin IIM/dp 80/53

- Keeble, D., P. L. Owens and Ch. Thompson, 1981, „The Influence of Peripheral and Central Locations on the Relative Development of Regions”. *Centrality, Peripherality, and EEC Regional Development Study*. Sponsored by the Commission of the E. C. and by the U. K. Dept. of Industry. Dept. of Geography, University of Cambridge (mimeo).
- Kolodny H. F. and B. Dresner, 1981, „Linking Arrangements and New Work Designs, A Study of the Coordination between Self-Maintaining Units and their Organizational Context.” Ontario Quality of Working Life Centre, Toronto, Ont., Canada.
- Marchetti, C. (1981) „Society as a Learning System: Discovery, Invention, and Innovative Cycles Revisited”, RR-81-29, International Institute for Applied Systems Analysis (IIASA), Laxenburg, Austria
- Meadows, D. et al., (1972), *The Limits to Growth*, Washington: Potomac Assoc.
- Mesarovic M. and E. Pestel, (1973) *Mandkin at the Turning Point, The Second Report to the Club of Rome*, New York: Dutton
- Molle W. et al. (1980) *Regional Disparity and Economic Development in the European Community*. Farnborough: Saxon House
- Moser, H. (1982), „Regionalmodell Aichfeld-Murboden”, in Abele H., E. Nowotny, St. Schleicher, G. Winckler (eds.), *Handbuch der österreichischen Wirtschaftspolitik*, Wien: Manz, pp. 377-398
- Naschold, F. (1978), *Alternative Raumpolitik*, Kronberg/Ts., Athenäum Verlag
- North, Douglass C. and R. P. Thomas (1973), *The Rise of the Western World*, Cambridge Univ. Press
- Olson, M. (1971), *The Logic of Collective Action*, Cambridge, Mass.: Cambridge Univ. Press
- Perloff, H. S., E. S. Dunn, E. E. Lampard, R. R. Muth, (1960), *Regions, Resources, and Economic Growth*, Baltimore: Johns Hopkins Press
- Rapoport A. (1982), „Gegenüberstellung von zwei Ansätzen zur allgemeinen Systemtheorie”, Österr. Kybernetische Gesellschaft, Wien, März 1982
- Sable, Ch. F. (1982), *Work and Politics, The Division of Labour in Industry*. Cambridge Univ. Press
- Schubert U. und W. Stöhr (1981), „Ansätze für eine koordinierte Wirtschaftspolitik in der Länderregion Ost”, Vortrag beim Symposium „Die Länderregion Ost – Wirtschaftliche Probleme und Chancen” Nov. 1980, veröffentlicht in: Planungsgemeinschaft Ost, *Berichte/Veröffentlichungen*, Nr. 1/1981
- Seers, D. (1977) „The new meaning of Development”, *International Development Review* Nr.3, pp. 2-7
- Seers, D., B. Schaffer and M. L. Kiljunen (eds.) (1979), *Underdeveloped Europe: Studies in Core-Periphery Relations*, Sussex: Harvester Press
- Seers, D., C. Vaitsos and M. L. Kiljunen (eds.), (1980), *Integration and Unequal Development*, London: MacMillan
- Seers, D. and K. Östrom (eds.) (1983), *Regional Problems on the Periphery of Europe*. London: MacMillan
- Senghazs, D. (1978), *Weltwirtschaftsordnung und Entwicklungspolitik: Plädoyer für Dissoziation*. Frankfurt am Main: Suhrkamp
- Stöhr, W. (1981/a), „Development From Below: the Bottom-Up and Periphery-Inward Development Paradigm” in: Stöhr W. and D. R. F. Taylor (eds.) (1981) *Development From Above or Below? The Dialectics of Regional Planning in Developing Countries*, Chichester: J. Wiley Sons Ltd.
- Stöhr W. (1981/b), „Alternative Strategies for Integrated Regional Development”, Paper given at the Meeting of the European Periphery Group of the European Association of Development Research Institutes (EADI), Lulea, Sweden. March 23-25, 1981, to be published in Seers, D. and K. Östrom (eds.), *Regional Problems on the Periphery of Europe*, MacMillan (forthcoming)
- Stöhr W. (1981/c) „Alternative Strategien für die integrierte Entwicklung peripherer Gebiete bei abgeschwächtem Wirtschaftswachstum”, Eidgenössische Technische Hochschule Zürich, *ORK-DISP-Nr.61*, Jan. 1981

- 112 A területfejlesztési stratégiák
 változó külső feltételei és új koncepciói - Tér és Társadalom 1.évf. 1987/1
- Stöhr W. (1981/d) „Another Regional Development? In Search of a Strategy of Truly 'Integrated' Regional Development” in: R. P. Misra, M. Honjo (eds.) *Changing Perception of Development Problems*, Vol. I, Regional Development Series, UN Center for Regional Development, Nagoya, Japan, Singapore: Maruzen Asia Pte. Ltd.
- Stöhr W. (1981/e) „Structural Characteristics of Peripheral Areas and the Relevance of the stock-in-trade Variables of Regional Science”, paper presented at the European Congress of the Regional Science Association, Barcelona, August 1981, *Papers of the Regional Science Association* Vol.49
- Stöhr W. (1982/a) „Regionale Wirtschaftspolitik”, in Abele H., Novotny, E., Schleicher, St., Winckler, G. (Hrsg.), *Handbuch der Österreichischen Wirtschaftspolitik*, Wien: Manz, pp. 325–334.
- Stöhr W. (1982/b) „Zur Problem-Orientierung und Durchführbarkeit des Österreichischen Raumordnungskonzeptes” in: Bundeskanzleramt, *Realisierung des Österreichischen Raumordnungskonzeptes – Beiträge aus wissenschaftlicher Sicht*, Massnahmen des Bundeskanzleramtes, Schriftenreihe „Raumplanung für Österreich”, Heft 2/83, Wien
- Stöhr W. (1982/c) „Regionalpolitik in Österreich unter sich verändernden Rahmenbedingungen”, Vortrag beim Symposium „Arbeitsmarkt im ländlichen Raum”, Österreichische Gesellschaft f. Land- u. Forstwirtschaft, Weiten, Oktober, 1982, veröffentlicht in: *Arbeitsmarkt im ländlichen Raum*, Wien
- Stöhr W. and D. R. F. Taylor (eds.) (1981), *Development From Above or Below? The Dialectics of Regional Planning in Developing Countries*, Chichester: J. Wiley Sons Ltd.
- Stöhr W. and F. Tödtling (1977), „Evaluation of Regional Policies: Experiences in Market Mixed Economies”, in: Hansen, N. M. (ed.) *Human Settlement Systems*, Ballinger Publishing Company, Cambridge, Mass.
- Stöhr W. and F. Tödtling (1978), „Spatial Equity – Some Antitheses to Current Regional Development Doctrine” Paper presented at the Regional Science Association Congress in Copenhagen, 1976. Published in the Papers of RSA, Vol. 3B, 1978. Revised version published in: Hendrick Folmer and Jan Oosterhaven (eds.). *Spatial Inequalities and Regional Development*, Leiden: Nijhoff, 1978
- Stöhr W. and F. Tödtling (1982), „Quantitative, qualitative und strukturelle Aspekte der Regionalpolitik aus europäischer Sicht” Vortrag beim Symposium „Erfolgskontrolle raumwirksamer Politikbereiche” des Schweizerischen Nationalfonds, Forschungsschwerpunkt „Regionalprobleme”, veröffentlicht in: Fischer Georges, (Hrsg.) (1982), *Erfolgskontrolle raumwirksamer Politikbereiche*, Dissenhofen: Rügger
 English version: „Quantitative, qualitative, and structural variables in the evaluation of Regional Development Policies in Western Europe”, published in: Demko, G. (ed.) (1984), *Regional Development and Policies in Eastern Europe*, Beckenham: Croom Helm
- Storey, R. J. (1979), „Community Cooperatives – A Highlands and Islands experiment”, paper presented at the International Seminar on Marginal Regions, Dublin
- Thomas H. and C. Logan (1982), *Mondragon: An Economic Analysis*, London: G. Allen Unwin
- Thwaites A., R. Oakey and P. Nach (1981), „Industrial Innovation and Regional Development”, Centre for Urban and Regional Development Studies, University of Newcastle upon Tyne
- Tödtling, F. (1981), *Organisatorischer Status von Betrieben und Arbeitsplatzqualität in peripheren und entwicklungsschwachen Gebieten Österreichs*. Dissertation an der Wirtschaftsuniversität Wien, Interdisziplinäres Institut für Raumordnung, Stadt- u. Regionalentwicklung
- Wilkinson, Richard G. (1973), *Poverty and Progress: An Ecological Model of Economic Development*, London: Methuen